

ZIVKO PUCAREVIC

OBRAZOVANJE U USLOVIMA NOR-a U SREMU

U kratkom aprilskom ratu 1941. godine, Vojvodina je kao i čitava naša zemlja osvojena i raskomadana. Tako je već 12. aprila 1941. Vojvodina podeljena na tri dela i to: Srem, bez srezova Zemun i Stara Pazova, a od 12. oktobra 1941. godine i ovi srezovi, pripao je tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Banat je pripao hitlerovskoj Nemačkoj, a Bačka je pripala hortijevskoj Mađarskoj. Za vrlo kratko vreme fašisti su počeli da sprovode svoju denacionalizatorsku politiku i to naročito u Bačkoj i Sremu gde proteruju koloniste iz 1921-1923. godine. U Sremu dolazi i do pokušaja nasilnog katoličenja srpskog življa, nacionalizuju se manastirska imanja itd. U isto vreme u ovim krajevima se sprovodi nova politika u obrazovanju time što se u nastavu uvode fašistički planovi, zabranjuje cirilica itd. Fašisti su hteli da od Vojvodine i Slavonije stvore tzv. Donauschwabenland — žitnicu koja će hraniti Nemački Rajh.

No jedno su namere, a drugo je stvarnost. Vojvodina, kao i čitava naša zemlja bila je osvojena, ali ne i pokorena. Već prvih dana posle aprilskog sloma, narod prikuplja oružje i priprema se, pod vođstvom KPJ, za borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Tako je već 19. juna 1941. osnovan Vojni komitet za Vojvodinu, koji vrši pripreme za ustanak. Osnivaju se udarne i diverzantske grupe, a u svemu tome prednjače komunisti. Posle fašističkog napada na Sovjetski Savez počinju masovni progoni naprednih ljudi, naročito komunista. 25. juna 1941. počinju oružani napadi na fašiste, miniraju se mostovi, pali se žito i kudeljare, itd. Jula 1941. formiraju se partizanski odredi u Banatu, a avgusta 1941. formira se Fruškogorski partizanski odred u Sremu. Veći deo oslobođenih komunista-robijaša iz kaznionice u Sremskoj Mitrovici odlazi krajem septembra 1941. u Srbiju, a u Sremu ostaju samo Jovan Veselinov Žarko, Stanko Paunović, Slobodan Bajić Paja i Jovica Trajković Cvikeraš. Nešto kasnije osnivaju se u Sremu Podunavski i Posavski partizanski odred. Ustanak je počeo. Vrše se diverzije na pruzi Beograd — Zagreb, sve češći su sukobi sa fašistima. No, u isto vreme počinje i obrazovni rad, pre svega, na političkom obrazovanju.

Najpre izlazi list »Fruškogorski partizan«, kao organ Fruškogorskog odreda, a već 7. novembra 1941. počinje u Sremu da izlazi u Staroj Pazovi list »Naša borba«, kao organ OK KIPJ za Srem, i list »Istina« u Irigu, kao organ OO JNOF. I ne samo to, 24. godišnjica oktobarske revolucije je, uz određen kulturno-politički program, svečano proslavljena u Fruškoj gori iznad Stejanovaca.

Krajem 1941. u Sremu se javljaju i prvi organi narodne vlasti koji zamenjuju proteranu fašističku vlast, a početkom 1942. osniva se i Okružni odbor, kao najviši organ vlasti. Istovremeno se obnavlja i rad OK SKOJ-a na čelu sa Stevanom Doronjskim Franjom. Krajem januara 1942. vratio se Boško Palkovljević Pinki iz Vrhovnog štaba, a drug Tito je poručio OK KIPJ: »Vaš rad na organizovanju odreda i političkom podizanju masa je za svaku pohvalu!« A kakvo je stanje u Sremu bilo tada vidi se iz pisma sremskog župana Elijera koje je upućeno Paveliću u Zagreb: »Istočno od Sida ne postoji danas ni jedan kutak gde bi se moglo računati na mir i bezbednost.« (1)

Istovremeno sa rasplamsavanjem borbe protiv fašista, jačao je i obrazovno-vaspitni rad. Partizanske pesme probuđenog Srema onile su se Fruškom gorom, da bi se nešto kasnije čule još snažnije i u ostalim delovima Srema. Revolucionarne partizanske pesme su postepeno postajale sve masovnije, da bi u toku 1942. a naročito 1943. godine bile prihvaćene od čitavog naroda Srema. Pesama je bilo mnogo i veoma sadržajnih. Da spomenemo samo neke: Ustaj seljo; Padaj, silo; Bilećanka; Partizan sam; Kad su Sremci krenuli; Sremački smo mladi partizani; Oj, goro, goro, jedna od najboljih — Vojvodino, divna zemljo... Sve partizanske pesme su pevane masovno.

Sa javljanjem prvih horova u našim jedinicama i u oslobođenim selima, dolazi i do pojave prvih diletantskih grupa koje u početku izvode samo skečeve, a kasnije i složenije pozorišne komade. Glumci, nedovoljno obučeni i uvežbani, premoreni mnogobrojnim marševima, često su dolazeći iz borbe ili sa straže, izlazili na improvizovanu binu i glumom i živom rečju dočaravali svojim drugovima svetliju sutrašnjicu. Sadržina skoro svih jednočinki bila je veoma savremena. U njima su na razne načine raskrinkavani narodni neprijatelji, fašisti i njihove sluge, ustaše i četnici. Sasvim razumljivo je to što je u svakom komadu — skeču dolazilo do »borbe« između partizana i okupatora i što je publika zainteresovano pratila zbivanja na bini i toplo pozdravljala svaki uspeh partizana. Koliko su fašisti i njihove sluge bili prezreni i omrznuti u narodu, može se videti i po ovome: skoro svi glumci su hteli da igraju ulogu partizana, ali su se veoma retko i nerado javljali za uloge fašista i domaćih izdajnika. Naročito nerado su se prihvatili uloge ustaša i četnika. I ne samo to. Ponekad se događalo da glumac-partizan, uživljen u svoju ulogu, iskaljuje svoj bes nad drugim glumcem koji sasvim slučajno igra ulogu neprijatelja. Od mnogobrojnih jednočinki koje su davane u toku NOB-e da spomenemo samo neke: Cestar Ivo; Vinineja; Mati; Analfabeta; Knez Ivo od Semberije, itd.

Kada je hor bio uvežban i kada su glumci dobro pripremili skeč i nekoliko recitacija, davane su manje ili veće priredbe. U početku su ove priredbe davane u šumi, na improvizovanoj bini, a kasnije, u drugoj polovini 1942. i tokom 1943. i 1944. godine, održavane su i po mestima i to ili u prostorijama škole ili nekoj većoj sali ili kafani. Bio je čest slučaj da su priredbe davane na otvorenom prostoru u školskom dvorištu. Čilimi i granje su služili umesto kulisa. Glumci su bili nedovoljno maskirani. Šaptač se ponekad i glasno čuo, a glumci su trenutno zaboravljali naučenu ulogu i, ne čujućii dobro šaptača, sami improvizovali. No sve to nije ni malo smetalo ne samo glumcima, nego ni posetiocima. Mesta za sedenje je bilo malo. Zato je najveći deo gledalaca stajao, gusto zbijen oko bine, dok su na klupama i još češće po podu ili zemlji sedeli stariji ljudi ili žene. Priredbe su većinom održavane samo uveče, kada je postojala minimalna opasnost od iznenadnog upada fašista u selo. Tada su na krajevima sela ili šume ostavljane pojačane straže — da neprijatelj ne bi iznenadio. U slučaju neke opasnosti priredba je prekidana, narod se razilazio u raznim pravcima, a improvizovana bina bila je za vrlo kratko vreme demontirana tako da neprijatelj, i kad bi došao, nije mogao ni po čemu da ustanovi da je tu bila priredba. U oslobođenim selima Srema održavane su povremeno i tematske priredbe koje su imale za cilj da proslave neke naše praznike. Tako su povodom Nove godine 1944. u nekim mestima, kao što su Šimanovci, Brestač, Karlovčić i druga održavane svečane priredbe, posle kojih je trajalo veselje sa igrankom do jutra. (2)

Prvi maj 1943. godine, a naročito 1944, u mnogim mestima je svečano proslavljen. U Belegišu, Surduku, Novim Karlovcima i drugim mestima, pored priredbi uoči ili na sam dan prvog maja, bile su održane i manifestacije po ulicama; tada su nošene jugoslovenske zastave sa crvenom zvezdom, a veselje naroda je trajalo čitavog dana. (3) Povodom proslave Dana žena, 8. marta 1944. godine održane su mnogobrojne priredbe u većini sela oslobođenog dela Srema.

Treba istaći da su na kraju druge ratne godine nekim sremskim selima koja su oslobođena fašističke vlasti, kao što su Šišatovac, Surduk, Belegiš, itd. pojedini napredni učitelji radili u osnovnim školama po planu koji su sami prilagodili novim, antifašističkim vaspitno-obrazovnim ciljevima.

Tako je nastupila 1943. godina, godina najvećeg razmaha ustanka u Sremu. U svom pismu PK KPJ, u junu 1943. Drug Tito veoma pozitivno ocenjuje razvoj ustanka u Vojvodini, posebno u Sremu. Odlukom CK KPJ od 2. jula 1943. formira se Glavni štab NOP-a za Vojvodinu. Tom prilikom je drug Tito u pismu PK KPJ rekao: »U Evropi misle da su naše planine rodile naš pokret i našu vojsku, a Srem to najbolje demantuje«. (4)

Treća ratna godina u Sremu bila je veoma plodonosna, ne samo na vojnom planu gde su postignuti izvanredni uspesi u borbi protiv fašista, nego i na planu vaspitno-obrazovnog rada. Navešćemo samo neke oblike obrazovanja u toku revolucije, kako za

partizane, tako i za narod Srema. Jula 1943. godine počela je u Ležimiru da radi prva oficirska škola u Sremu u kojoj su se putem kurseva osposobljavali naši novi oficiri. Istovremeno radi i nekoliko kurseva za bolničarke, za osposobljavanje osnovnog medicinskog kadra. Za potrebe još masovnijeg idejno-političkog obrazovanja nabavljena je u Beogradu i u delovima prebačena manja štamparska mašina »tigl«, sa potrebnim slovima, na Šušnjarev salaš u blizini Surduka, u istočnom Sremu. Tu su štampani i propagandni materijali i leci, a pre svega partizanska štampa. U jesen 1943. u ovoj štampariji su štampani: »Naša borba«, organ PK KPJ; »Slobodna Vojvodina« i »Istina« organ PO JNOF Vojvodine; »Glas omladine«, organ PK SKOJ-a i PO USAOJ-a za Vojvodinu itd. Osmi broj »Naše borbe« bio je posvećen 26. godišnjici Oktobarske revolucije. Ovde su štampane i manje knjige, među kojima je najpoznatija »Istinite legende« od Jovana Popovića Ranka, književnika, tada člana Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Fašisti nikada nisu uspjeli da otkriju ovu, za Vojvodinu, veoma značajnu štampariju koja se danas nalazi u Muzeju revolucije u Novom Sadu.

U toku 1943. godine sve češće se javljaju i početni oblici osnovnog obrazovanja odraslih. Tako je opismenjavanjem samo u Srezu zemunskom, krajem 1943, bilo obuhvaćeno 132 lica, mahom starijih žena. (5)

Sem do sada prikazivanih oblika rada na kulturno-prosvetnom polju u toku NOB-e, u Sremu je velika pažnja poklonjena i održavanju predavanja sa različitom tematikom. Ovde ne mislimo na mnogobrojna predavanja koja su održavana povodom značajnih događaja u našoj zemlji, već prvenstveno na predavanja koja su imala za cilj prosvjećivanje i obrazovanje naroda. Tu su se održavala predavanja iz oblasti zdravstvenog prosvjećivanja, zatim predavanja radi upoznavanja osnovnih prirodnih pojava itd. Kako na teritoriji Srema ne žive samo ljudi sa srpskohrvatskog govornog područja, to su tokom rata razna predavanja održavana na drugim jezicima. U selu Lugu, gde živi isključivo slovački živalj, predavanja su održavana na slovačkom jeziku. (6)

Posebne odlike prosvjećivanja i obrazovanja su imale razne novine, pisane rukom ili na pisačkoj mašini, većeg formata, kao zidne novine, i manjeg formata kao džepne novine. Ove novine su imale isključivo lokalni karakter.

Ukoliko je više jačao NOP u Sremu, utoliko su veće bile mogućnosti za intenzivniji kulturno-prosvetni rad. U vaspitavanju naroda, kao i njegovom obrazovanju, veliku ulogu su odigrale biblioteke. Od samog početka prikupljane su dobre knjige koje su bile i dobro čuvane. U slučaju veće opasnosti sve takve knjige su odmah stavljene u za to naročito pripremljene baze. Pored malobrojne marksističke literature, najveći deo sačinjavale su knjige sa naprednom sadržinom i to pretežno izdanja »Nolita«, zatim ostale napredne knjige kao što su: Šta da se radi; Kako se kalio čelik; Kaljuga; Berači pamuka; Petrolej i druge.

Inicijatori i organizatori celokupne kulturno-prosvetne delatnosti u toku NOB bili su kulturno-prosvetni odbori kao ogranci narodnooslobodilačkih odbora. U odbore su uvek ulazili i učitelji koji su se trenutno nalazili na dužnosti u selima. Svako selo je imalo svoj kulturno-prosvetni odbor koji je vodio prosvetnu politiku u selu, a posebnu brigu o što normalnijem radu partizanske osnovne škole. Brigu o svim mesnim kulturno-prosvetnim odborima vodio je sreski kulturno-prosvetni odbor, kao ogranak sreskog narodnooslobodilačkog odbora, a nadzor nad sreskim kulturno-prosvetnim odborima imali su okružni kulturno-prosvetni odbori za istočni i zapadni Srem.

U Okružnom kulturno-prosvetnom odboru su bili: Nada Vračarević Mira, Živana Pavlekić Seška, Nevenka Franković i Sretenije Zorkić Ding, dok su u sreskim kulturno-prosvetnim odborima radili: Kristina Spajić Tijana, Veljko Sokolović, Ana Petrović Evica, Miloš Vojnović Siniša, Žika Tadić, Katica Džigurski, Duško Vuković, Petar Mirić, Ilija Mrkušić, Bora Juzbašić, Ružica Đarmati Seka, Života Marić, Živko Pucarević Zlatko i dr.

Da bi se međusobno izmenjala iskustva, kao i da bi se upoznao stvarno stanje na terenu u oblasti kulturno-prosvetnog rada, a naročito da bi se uočili problemi rada osnovanih partizanskih škola, privremeno su održavana savetovanja u organizaciji sreskih NOO i ONOO-a. Sreska savetovanja su održavana skoro svakog meseca, naročito u toku 1944. godine, a okružnih savetovanja je održano svega nekoliko. Od ovih savetovanja je svakako najznačajnije ono koje je održano 11. novembra 1943. u Prhovu u kući Miće Milovanovića. Na ovo savetovanje su se sakupili učitelji uglavnom iz srezova Ruma i Zemun. U ime Okružnog kulturno-prosvetnog odbora ovim savetovanjem je rukovodila Živka Pavlekić Seška, koja je podnela i glavni referat. Posle održanog referata u diskusiji je učestvovao veći broj učitelja koji su uglavnom iznosili probleme rada svojih škola. U veoma sadržajnom referatu Živke Pavlekić Seške, posebno mesto je zauzimala oblast prosvetavanja i obrazovanja odraslih. Ona je istakla da treba da u što je moguće kraćem vremenu ispuniti praznine koje su od ranije postojale u ovoj oblasti.

Sem ovoga savetovanja održano je i nekoliko manjih, i to po srezovima, naročito u zemunskom i rumskom srezu. Učiteljske konferencije su održavane mahom uveče, kada je postojala najmanja mogućnost iznenadnog upada fašista. Na dnevnim redovima sreskih konferencija bila su uglavnom ova: unutrašnja i spoljna politička situacija i najznačajniji tekući događaji, zatim teoretsko predavanje iz oblasti pedagogije i, na kraju, međusobno upoznavanje o problemima rada osnovnih škola, kao i diskusija o najvažnijim aktuelnim pitanjima.

Dolazak na sastanke bio je povezan sa velikim teškoćama. Učitelji su, uglavnom, peške dolazili u mesto održavanja sastanka. Na putu su morali da prelaze željezničke pruge i drumove koje su zaposeli fašisti. Često su nailazili na fašističke zasede. No sve to nije omelo učitelje da dođu na sastanak. Izostajanja nije bilo. Po-

slednje veliko okružno savetovanje održano je septembra 1944. godine. Tada je, pored ostalog, razmatran i prelaz na redovnu nastavu, jer se približavalo konačno oslobođenje Srema. Ovom savetovanju su prisustvovali predstavnici svih srezova Srema, izuzev sremskomitrovačkog sreza. (6)

Na kraju, iako ne po značaju, treba istaći da u 1943. godini posebno poglavlje u obrazovnom životu Vojvodine čini pojava i razvoj osnovnih škola na oslobođenoj teritoriji Srema ili, kako ih je narod popularno zvao, »partizanskih škola«.

Naime, u prvoj polovini 1943. godine u Sremu je bilo 56 sela iz kojih su partizani proterali fašiste. Kako su već od prvih dana vodile posebnu denacionalizatorsku politiku, ustaške vlasti u Sremu su u većini sela postavljale svoje učitelje koje su dovodile iz drugih krajeva tzv. NDH. Međutim, sa povlačenjem fašista, iz ovih oslobođenih sela su otišli i ovi fašistički učitelji. Pošto je stari učiteljski kadar bio od ustaških vlasti otpušten ili proteran u Srbiju, to sa decom nije imao ko da radi. Kako je osnovno školstvo u Sremu već tada bilo starije od 100 godina, narod je postavljao pitanje daljeg rada osnovnih škola. Maja meseca 1943. godine je Okružni NOO za Srem, na predlog OK KPJ za Srem, doneo odluku da počnu pripreme za početak rada osnovnih škola u oslobođenim selima Srema. U tom cilju je formirana radna grupa u kojoj su bili: Petar Mirić Srđa, Sretenije Zorkić Ding, Miloš Vojnović Siniša i Veljko Sokolović, koja je u Sremskim Mihaljevcima pripremila predlog novog nastavnog plana osnovnih partizanskih škola i konačno ga završila 22. juna 1943. godine. Nešto kasnije je ONOO za Srem uputio raspis preko sreskih NOO svim mesnim NOO kojim je tražio napredne učitelje i druga školovana lica za rad u osnovnim školama. U jednom od sačuvanih dokumenata između ostalog se kaže:

»Pošto uskoro treba da otpočne nastava u osnovnim školama u oslobođenim selima, kao i kulturno-prosvetni rad uopšte, potrebno je da za taj rad imamo dovoljan broj stručnih i sposobnih ljudi, koji u isto vreme moraju biti i odani našoj narodnooslobodilačkoj borbi...« (7)

Tako su počele pripreme za početak rada u osnovnim školama oslobođenih sela Srema. No, učitelja takvih kakvi su traženi bilo je veoma malo. Tada ONOO donosi odluku da iz partizanskih jedinica povuče aktivne borce učitelje koji su se tada nalazili na raznim dužnostima. Uskoro su se učitelji borci i drugi napredni učitelji počeli sakupljati u selu Miškovcima, a 9. septembra 1943. godine po podne, u učionici škole u Miškovcima održali su prvi sastanak prvi partizanski učitelji: Miloš Hadžić, Mile Matić, Borivoje Gavrić, Ljubica Tolmačev, Braniko Grujić i Živko Pucarević.

Sastanak je otvorio u ime Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Luka Mrkšić Boža. Posle kraćeg uvoda govorio je o veličini pothvata kojem se pristupa, zatim o značaju rada partizanskih osnovnih škola i to u uslovima surovog rata, kada skoro nijednog dana nije bilo sigurno da fašisti neće iznenada banuti u selo. Posebno je govorio o liku prosvetnog radnika borca i da svaki uči-

telj partizan stalno ima u vidu da je on istovremeno i borac revolucije, da su Komunistička partija i narod u ovako teškim uslovima odlučili da jedan deo boraca učitelja povuku iz jedinica samo da bi mogli što više i što bolje raditi na obrazovanju i prosvetivanju ne samo mlade generacije, nego i odraslih. Takođe je rekao da u ratnim uslovima u svim školama neće biti sve najbolje, jer su fašisti mnoge škole već zapalili, inventar i učila razneli. Svoj govor je završio rečima da je ONOO duboko ubeđen da će prisutni učitelji partizani opravdati poverenje.

Pošto su se upoznali sa novim zadacima koje su dobili za rad u partizanskim školama, usvojili su novi nastavni plan za osnovne škole u četvorogodišnjem trajanju, u kojem nije bilo religije, ni kao predmeta, ni u pojedinim elementima. Ovde treba istaći činjenicu da je u dokumentima Prosvetnog odeljenja AVNOJ-a bila predviđena veronauka (8), kao i da je i u prvom nastavnom planu za osnovne škole u Vojvodini 1945. godine veronauka bila predviđena fakultativno (9). Nastavni plan iz 1943. godine to nije predviđao. Ovde je komentar suvišan. Dobivši raspored za nove dužnosti u osnovnim školama u Miškovcima, Pećincima, Prhovu, Progaru i Sremskim Mihaljvcima partizanski učitelji su se tokom noći uputili u određena mesta da započnu rad sa decom.

Tako je 9. septembra 1943. godine rođeno socijalističko školstvo u našoj Pokrajini. A toga dana je kapitulirala Italija, tih dana su fašisti još uvek bili duboko na teritoriji SSSR-a, tih dana su se u našoj zemlji vodile teške borbe sa okupatorom i njegovim slugama. I eto, u tim sudbonosnim danima, kada je bio potreban svaki borac, u Sremu se borci povlače iz partizanskih jedinica da bi radili sa decom i narodom na obrazovanju. To ima istorijski značaj za razvoj socijalističkog obrazovanja u našoj Pokrajini. Partizanskih osnovnih škola bilo je i u drugim delovima naše zemlje, kao u Bosni, Lici, Slavoniji Crnoj travi itd., ali one nisu ni u jednom delu naše zemlje bile tako masovne i na tako malom prostoru kao što je Srem.

I ne samo to. Ostaje kao istorijska činjenica da u septembru 1943. godine ni u jednoj evropskoj zemlji koja je bila pod fašističkom okupacijom nije bilo slobodne teritorije u blizini glavnog grada, sem u našoj zemlji, a kamoli da su radile osnovne škole u slobodi kao kod nas u Sremu. Veći deo partizanskih osnovnih škola u istočnom Sremu nalazio se bliže od 40 km od Beograda, a neke od njih, kao u Progaru manje od 30 km ili u Jakovu manje, čak, od 20 km; u Velikim Radincima, oko 10 km od Sremske Mitrovice, itd. Sličnih primera nema u savremenoj istoriji i u tome i jeste poseban značaj postojanja i rada partizanskih osnovnih škola u Sremu.

U toku sledećih nedelja i meseci ONOO je vodio stalnu brigu o što je moguće normalnijem radu osnovnih škola. Tako je u toku novembra 1943. godine preko SNO tražio da svi mesni narodno-oslobodilački odbori obezbede potrebne količine ogreva za što intenzivniji rad u nastupajućoj zimskoj sezoni, kada je mogućnost iznenadnog napada fašista svedena na minimum. Sem toga MNOO

bili su dužni da vode posebnu brigu o nesmetanom radu škola i da, u slučaju iznenadnog upada fašista, škola bude među prvima obavještena da bi se deca mogla blagovremeno skloniti u neku od postojećih baza ili da se povuku u potes iza sela.

Inače, partizanske osnovne škole su radile pod vrlo teškim uslovima. Ne samo da u većini slučajeva nisu imale ni najosnovnijih učila, jer su ih fašisti već u ranijim naletima uništili, nego često nije bilo dovoljno klupa ni školskih tabli. Stoga su deca u mnogim školama sedela na malim stolicama ili klupicama koje su donosila od svojih kuća. Treba imati u vidu da su fašisti u toku NOB-a 32 školske zgrade razorili a 30 onesposobili za rad.

O uslovima rada osnovnih škola se vidi i u izveštaju o radu Marije Marković, partizanske učiteljice u selu Donji Tovarnik, u kome se kaže: »Ostala sam sama u školi, jer je moj kolega učitelj Rašković Živko sa još 35 meštana streljan u Sremskoj Mitrovici 3. septembra 1942. godine... Posle svakog fašističkog upada odmah stignu učenici u školu, izbace slamu iz uočionice, nameste skamije, spreme ogrev i rad se nastavlja... Radili smo često i sedeći na patosu...« (10)

U nedostatku svezaka za pisanje i račun pokatkad su dobro došle i stare novine ili stare knjige, na čijim marginama se pisalo i računalo. Živana Pavlekić Seška, koja je u to vreme bila pročelnik OKPO za Srem, u svojim sećanjima iznosi i sledeći detalj:

»Dok su deca radila neke zadatke, jedna učenica je potišteno sedela oborene glave. Obratila sam joj se: »Zašto ne pišeš?« Devojčica je kroz plač odgovorila: »Kako ću sad ići u školu kad nemam ni tablice, ni pisaljke, ni knjige. Sve mi je propalo kada su nam kuću do temelja srušili!« Bila je jedna od najboljih učenika. I odjednom u razredu nastaje komešanje, a onda su drugi đaci prilazili devojčici dajući prepolovljenu pisaljku, olovčicu, list hartije isčupan iz sveske. Svako je želeo da svojim prilogom nadoknadi njen gubitak«. (11)

Kako nije bilo udžbenika, to je u nastavi maternjeg jezika skoro kao isključiva građa služila razna partizanska štampa, počevši od »Pionira«, pa preko »Glasa omladine« do »Istine« i »Naše borbe« i drugih listova i publikacija. Naročito su se u nastavi mnogo koristile »Istinite legende« Jovana Popovića. Upotrebljavani su i udžbenici koji su preostali iz bivše Jugoslavije, naročito u nastavi I i II razreda. Nastava je često prekidana i na manje uzbune, jer se nije smelo dogoditi da fašisti zateknu decu u školi. Inače, škole, naročito one koje su bile bliže fašističkim uporištima, uglavnom su radile u popodnevnim časovima, kada je postojala minimalna mogućnost od iznenadnog upada fašista.

U nekim mestima (Grgurevci, Šuljam i dr.) kopane su baze u neposrednoj blizini škole i radi sklanjanja dece u slučaju iznenadnog upada fašista, kada deca nisu imala vremena da se vrate svojim kućama. I pored velikog obezbeđenja, ipak se događalo da fašisti iznenade učitelja na radu sa decom u školi. To se dogodilo u Miškovcima učiteljima Branku Grujiću i Ljubici Tolmačev. Ovi su zatečeni na radu sa decom i posle batljanja u školskom

dvorištu na očigled dece oterani u logor. Uostalom, evo kako je de-
te čak doživelo i opisalo taj događaj iz jeseni 1943. godine:

»U jeku nastave kamioni su se zaustavili ispred škole. Za-
prepašćena deca su gledala kako iz kamiona iskaču vojnici. Uči-
teljica je stajala ispred razreda i čekala šta će biti. Vojnici su upali
u razred i odveli učiteljicu. Deca su gledala u smrknuta lica pod
šlemovima i šmajkere preko grudi...« (12)

Drugi slučaj je bio u Prhovu. Pošto nisu uspjeli da nađu uči-
telja Miloša Hadžića i kako niko od starijih nije priznavao da u
mestu postoji osnovna partizanska škola, fašisti su pokušali da
podmićivanjem i zastrašivanjem nateraju učenike da odaju svog
učitelja. Kada im to nije uspelo, fašisti su izdvojili jednog otresiti-
jeg dečaka od 10 godina, po imenu Branko Kričko, i odneli ga na
crkveni toranj. Uхватili su ga za noge i pustili da visi kroz prozor
tornja. Bilo je visoko, a dole ispod njega se nalazio narod koji su
fašisti doterali u crkvenu portu. Tražili su od malog pionira da
oda svoga učitelja. Pretili su i tukli ga. Govorili su da će ga baciti
dole. No on je ćutao i visio nad ponorom. Mutilo mu se u glavi,
ali svog učitelja nije odao. Videći takvu upornost, koja je za njih
bila neshvatljiva, fašisti su ga uvukli u toranj, dobro istukli i pus-
tili. Kasnije je mali heroj pričao svojim drugovima i učitelju da je,
kada je video sa onako velike visine okupljeni narod, u njemu bila
još čvršća odluka da svog učitelja, koji je nešto ranije kao borac
došao iz partizanske jedinice, ni po koju cenu ne oda. I nije ga
odao. Pionir je održao reč, mada je u pitanju bio život.

Na isti način je postupila i mala učenica I razreda osnovne
škole u Miškovcima koja je u jesen 1943. bila uhvaćena i oterana u
crkvenu portu. Ona je, i pored batina, uporno tvrdila da ništa ne
zna o partizanima, iako je to isto jutro odnela hranu i vodu ran-
jenim partizanima koji su bili sakriveni u kući njenih roditelja.

Na kraju, treba istaći primer junaštva učenika IV razreda iz
Kupinova, koji su zajedno sa svojom učiteljicom Vukicom Petrović
i drugim narodom bili uhvaćeni u Obedskoj bari maja 1944. godine.
Učenici su tvrdili da nemaju partizansku učiteljicu, a nju su po-
nosno gledali. Tvrdili su da su sve uhvaćene žene iz njihovog sela,
a među njima su bile i dve za njih nepoznate žene. Bile su to maj-
ka i sestra narodnog heroja Ive Lole Ribara, koje su nekoliko da-
na kasnije u Kupinovu i stradale.

Deca su redovno posećivala školu, iako često nisu imala ni
najosnovnije potrebe. U izveštajima škola za 1943/44. školsku go-
dinu navodi se da škola radi ali deca nemaju dovoljno obuće ni
odeće. Stoga su učenici u hladnim, zimskim danima 1943. godine
naizmjenično dolazili u školu, međusobno menjajući odeću i obu-
ću. Iako su uslovi za rad bili izuzetno teški, ipak se mora konsta-
tovati da je pohađanje škole bilo redovno. Ne doći u školu bilo
je sramota za pionira. Često su sama deca tražila da idu u školu.
Upravo zbog toga i nije bilo prinudnih mera za redovno pohađa-
nje.

Kao što je poznato, u partizanskim osnovnim školama nije bi-
lo fizičkih kazni za učenike. Umesto batina, koristila se kritika ko-

ja je veoma efikasno delovala na učenike. Živana Pavlekić Seška, tada pročelnik Okružnog kulturno-prosvetnog odbora za Srem, slikovito je to prikazala opisujući jednog učenika i njegovo shvatanje časa kritike: »U ono doba (tj. pre rata) bar nije bilo tog čuda — časa kritike. Dobiješ batine i gotovo. A sada kao bajagi ne tuku, tepaju nam: drugovi pioniri, a posle kada dođe kritika, gore ti je nego da si dobio batine«.

Na kraju, govoreći o radu partizanskih osnovnih škola u Sremu može se reći da su mesni NOO poklanjali izuzetnu pažnju normalnom i redovnom radu osnovnih škola, time što su se brinuli o bezbednosti škole, o snabdevanju sa ogrevom za škole itd. Tako se, na primer, u dokumentu Sreza rumskog broj 27. od 17. novembra 1943. godine, između ostalog, kaže:

»Šaljemo vam propusnicu, pa možete izneti drva iz šume za školu.

Osim toga, mnogi drugovi učitelji su bez toplog odela i obuće. Potrebno je da se mesni NOO pobrinu za nabavku toplog odela i obuće za učitelje. U slučaju da odbor nema mogućnosti da snabde učitelja svim stvarima neka nam javi ... « (13)

I ne samo to. Narodnooslobodilački odbori nisu dozvoljavali da se učitelji šalju na mesne straže, radi obezbeđenja mesta u toku noći. Učitelji, kao ni ostali učesnici u ratu, nisu primali novčanu naknadu, ali su za to imali obezbeđen stan i hranu, odnosno bili su »bazirani«, kako se u tim danima govorilo, kod jednog od domaćina u selu. Sem toga, od mesnog NOOO-a učitelj je dobijao odelo, obuću i duvan.

Pojedinim partizanskim učiteljima rad u školi bio je težak, pa su od viših organa vlasti tražili da ih puste da odu u partizanske jedinice. Međutim, saglasnost da napuste školu nisu dobijali, što se vidi iz sledećih reči tadašnjeg predsednika ONOO za Srem:

»Mi smo pripadnici NOB-a, njegova disciplinovana vojska u kojoj je svako dužan da izvršava svoj zadatak. Ali ako to neće, mesto mu nije ovde«.

No većina partizanskih učitelja nije bila takva. Naprotiv, to se najbolje vidi iz reči Živane Pavlekić Seške koja u svojim sećanjima kaže:

»Učitelji su tada bili ne samo prosvetni radnici, oni su svojim požrtvovanim radom bili pioniri koji su rušili shvatanja da se može organizovati prosveta samo pod određenim pogodnim uslovima ... Oni su pokazali da je u radu najvažniji čovek ... Primera za to ima bezbroj. Ostaće i danas i pokolenju u Muzeju revolucije Vojvodine slučajno sačuvan jedan notesić moj u kome stoji: uča iz Progara i Mile iz Pećinaca su bosii«. (14)

O zadacima partizanskih učitelja u toku NOB-a često se govorilo na stručnim sastancima učitelja. Prvi od takvih sastanaka održan novembra 1943. godine u Prhovu. Sem toga, o zadacima učitelja se govorilo i u štampi. Tako u listu »Istina«, broj 111, između ostalog, kaže se ovo:

»Mi koji smo već zaposleni u novootvorenim školama u oslobođenim selima treba da, pored rada u školi, radimo u selu na kul-

turno-prosvetnom uzdizanju masa. Ne smemo dozvoliti da u našim selima bude nepismenih. Ne smemo dozvoliti da deca pioniri, koji su završili četiri razreda osnovne škole, zaborave čitati i pisati, već moramo na pionirskim kursevima još više dopuniti i obogatiti njihovo znanje. Preko mesnog hora i diletanata treba da kulturno-prosvetnim priredbama pružimo našem narodu nešto od umetničkih vrednosti, da svaki koji je prisutan iz programa priredbe izvuče nešto korisno i poučno za život.

Naš rad u školi i izvan škole, a tako isto i lični život, mora biti ovakav kakav priliči istinskom narodnom učitelju. Ne smemo dozvoliti da između nas i dece i između nas i seljaka postoji jaz. Da dete strepi da upita nešto učitelja, ili, kada ga vidi, da gleda da se ne sretne sa njim. Učitelj mora biti deci u školi i izvan škole samo stariji drug koji je uvek spreman da svakom detetu pomogne u njegovom osposobljavanju za budući život. Isto tako, učitelj mora da je pristupačan seljacima, da sa njima živi i saoseća dobro i zlo, da zna potrebe i nedostatke sela, da izlazi u susret svakom i na svakom koraku da gleda da poboljša stanje.

Dužnost je nas učitelja da se stručno uzdizemo, da bismo mogli više koristiti u školi i izvan škole. Još sada treba da prikupljamo i odabiramo stručno-pedagoški materijal koji će nam poslužiti u budućnosti za stručne učiteljske kurseve. Ti budući stručni učiteljski kursevi imali bi za zadatak da sprovedu jednoobrazan najnapredniji metod rada u školi i za dobijanje potrebnog stručnog znanja. Mi učitelji moramo sve više napredovati i usavršavati se u svojoj struci. Ne smemo dozvoliti da nam se potkrade ni jedno pitanje u školi a da nismo o njemu govorili i pretresali... «

Pošto je jedan deo dece već završio osnovnu školu u toku prethodnih ratnih godina, to se i sa tom decom radilo, istina sa manjim brojem časova, sa ciljem da ti doskorašnji učenici bar probude svoja znanja, a naročito da steknu nova saznanja od naših učitelja i da dobiju pravu i potpunu sliku o veličini i značaju naše NOB-e. Ova deca su bila obuhvaćena pionirskom organizacijom i uz pomoć učitelja savlađivala poseban program, koji se sastojao iz predmeta: narodni jezik, račun, zemljopis, poznavanje prirode i higijene.

U ovakvim radnim uslovima je protekla školska 1943/44. godina, treća ratna godina i prva godina našeg novog socijalističkog obrazovanja.

U 1944. godini se narodnooslobodilačka borba još više rasplamsava i to ne samo u Sremu, već i u Banatu i Bačkoj, gde sve više narastaju novi partizanski odredi. Veze između partizana Vojvodine i Bosne, Srbije i Slavonije su sve čvršće. Boraca je sve više i posle XVI vojvođanske divizije, formira se XXXVI vojvođanska divizija, a 1. jula 1944. godine se formira i XII vojvođanski korpus, kao najkrupnija naša vojna jedinica. Radi jačanja borbe u Sumadiji i Podrinju, u južnom Sremu se formiraju dva odreda: Posavotamnanski i Mačvanski, koji prelaze reku Savu i učestvuju u borbama protiv okupatora na teritoriji Srbije.

I dok su se vodile završne borbe za oslobođenje naše zemlje, u partizanskim osnovnim školama se sve uspješnije radi na obrazovanju dece i naroda. Juna meseca 1944. godine završena je prva školska godina našeg novog školstva, a septembra 1944. počinje nova, druga školska godina u ratnim uslovima. Broj partizanskih osnovnih škola se sve više povećava. Od desetak škola koje su radile u septembru 1943, broj je porastao na oko 30 u septembru 1944. godine.

U toku NOB-e na mnogobrojnim odgovornim dužnostima su se nalazili i prosvetni radnici i to naročito učitelji. Borili su se kao svesni borci protiv okupatora. Bili su požrtvovani i primerom prednjačili i kada su bili obični borci i kada su bili komandini, politički komesari i komandanti manjih ili većih partizanskih jedinica. Isti su takvi bili i u pozadini na dužnosti učitelja ili političkog rukovodioca u mestu ili na dužnosti predsednika i sekretara ili odbornika mesnih, sreskih ili okružnih narodnooslobodilačkih odbora. Borili su se nesebično ne žaleći svoje živote. Tačan broj naših prosvetnih radnika učesnika u NOB-i se ne zna, kao što nije poznat ni tačan broj drugova i drugarica koji su poginuli u toku NOB-e na raznim bojištima ili su streljani u logorima širom zemlje. Do danas je poznato samo to da je 38 prosvetnih radnika izgubilo živote boreći se za slobodu.

Među njima su i narodni heroji:

Bajić Slobodan Paja, iz Pećinaca, poginuo kao politički komesar Glavnog štaba Vojvodine 1943. godine, proglašen za narodnog heroja 5. jula 1952. godine;

Vukasović Dušan Diogen iz Petrovčića, poginuo 20. marta 1945. kao komandant XXXVI vojvođanske divizije, proglašen za narodnog heroja 7. jula 1953. godine;

Dugošević Veljko, iz Rume poginuo 18. novembra 1941. godine, kod Kučeva, kao komandant požarevačkog odreda, proglašen za narodnog heroja 9. maja 1945. godine;

Jerković Dušan, rođen u Ogaru, poginuo 29. novembra 1941. godine na Kadinjači kao komandant užičkog partizanskog odreda, proglašen za narodnog heroja 25. septembra 1944. godine.

Treća školska godina 1944/45. radila je u slobodi. Osnovne škole su postepeno renovirane, učila su nabavljena a učitelji su, nastavljajući svetle tradicije partizanskih učitelja, vaspitavali i obrazovali mlade generacije, ukazujući na to da se obrazovati može u uslovima rata, jer je obrazovanje deo revolucije koja je tekla i teče.

Na kraju ponoviću reči Miloša Hadžića, jednog od prvih partizanskih učitelja, koje je izgovorio povodom proslave 25. godišnjice rada partizanskih škola a koje su i danas aktuelne:

»S pomosom i zahvalnošću posvećujemo ovo naše sećanje partizanskom školstvu. Ovu našu kratko govorenu istoriju iz teških vremena najvećih iskušenja naše skorašnje istorije spominjemo zbog te istorije i zbog njenog produžavanja u našu budućnost.

Svi mi sadašnji moramo misliti i misliti na one buduće, jer tako je mislila i osećala partizanska škola. Niko ne zna kada će

našim nebom naići iskušenja i tamni oblaci, ali zato svi moramo znati da je takvim vremenima potreban onaj živi, nepomirljivi, slobodarski i istrajan duh.« (15)

LITERATURA

- ¹ Sreta Savić — Borbe u Sremu, str. 165
- ² Istorijiski Arhiv PK SKV br. 17, 327—2
- ³ Istorijiski Arhiv PK SKV br. 2780—7
- ⁴ Sreta Savić — Borbe u Sremu, str. 24
- ⁵ Istorijiski arhiv PK SKV br. 371
- ⁶ Istorijiski arhiv br. 12005
- ⁷ Istorijiski arhiv br. 1783
- ⁸ Prvo i Drugo zasedanje AVNOJ-a, Beograd 1953, str. 98
- ⁹ Odelenje za prosvetu Glavni NOO Vojvodine br. 689 od 21. III 1945.
- ¹⁰ Savremeno obrazovanje Voivodine, nastavna sveska 2, N. Sad 1973, str. 75
- ¹¹ Živana Pavlekić-Seška, Putokaz, N. Sad 1974, str. 211
- ¹² Živana Pavlekić-Seška, Putokaz, N. Sad, 1974, str. 143
- ¹³ NOO za srez rumski br 27. od 17. XI 1943.
- ¹⁴ Savremeno obrazovanje Vojvodine, Nastavna sveska 2, N. Sad, 1973, str. 79
- ¹⁵ Savremeno obrazovanje Vojvodine, Nastavna sveska 2, N. Sad, 1973, str. 84

ŽIVKO PUCAREVIĆ

INSTRUCTION DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR IN SREM

Following the capitulation of Yugoslavia its territory was divided. Vojvodina was divided into three parts: Srem became part of the so-called Independent State of Croatia, Bačka of Horthy Hungary and Banat of fascist Germany. Following the beginning of the armed rising in 1941, the partisan detachments grew in strength and the liberated territory was extended in the Srem region. In the summer of 1943, there were 53 liberated villages in Srem.

School institutions in Srem had more than a hundred year history and the people accustomed to schools demanded their re-opening. In May 1943, the Regional National Liberation Committee for Srem brought the decision on the opening of partisan schools and the withdrawal of teachers from partisan units. In June 1943 a draft of the curriculum was made, and on September 9, 1943 in Miškovci the first partisan teachers adopted the curriculum in which there was no religious instruction.

The schools operated only some 30 to 40 kilometres from Beograd, at the time when Italy capitulated and the Germans were still deep in the territory of the Soviet Union. The fascists destroyed 32 school buildings and ruined 30 others.

The working conditions were very difficult. The schools were without furniture, without the basic teaching aids, without textbooks, etc. Still there was instruction even in such conditions. Attendance was regular, the achievement good. The children helped each other with books, and often also with clothes and shoes. They helped in taking care of the wounded, carried various messages, gathered medicinal herbs, just as other children in other parts of the country where there were liberated territories.

The school pupils-pioneers fought against the occupiers in their own manner. There were many instances of first and second grade children not giving away partisan underground hideouts even under beatings.

In over 30 partisan schools there were about 50 partisan teachers.

During the war 37 school teachers from the Srem region were executed or fell in the struggle against the occupiers, among them four are National Heroes.